

УДК 331.105.44

**ПРОФСПІЛКИ ТА ПЕНСІЙНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ В СРСР
(СЕРЕДИНА 50-Х – СЕРЕДИНА 60-Х РР.)****Докашенко Віктор**

У статті розглядається проблема участі профспілок в імплементації Закону «Про державне пенсійне забезпечення». Автор виходить з того, що зазначена проблема в умовах гострого політичного протистояння автоматично перетворювалась на елемент політичної боротьби, виступаючи могутньою зброєю нової влади. Зроблено висновок, що пенсійне забезпечення як частина радянського соціального страхування, побудованого на патерналістських засадах, сприяла відчуженню застрахованих від турботи про своє майбутнє та посилювала його залежність від держави. Монополізація сфери соціального страхування в поєднанні з державною формою власності на засоби виробництва, стверджується в дослідженні, дискредитувала саму ідею страхування. Участь профспілок як третьої сторони була спробою держави відвернути увагу суспільства від цієї проблеми. Розширена та «вдосконалена» участь професійних спілок у пенсійному забезпеченні в роки «відлиги» не могла розв'язати внутрішньої суперечності, закладеної в надрах соціального страхування.

Ключові слова: Закон, «відлига», професійні спілки, державне соціальне страхування, пенсійне забезпечення, середньорічна чисельність робітників і службовців, соціальна безпека.

Проблема пенсійного забезпечення була актуальною упродовж усього радянського періоду. Однак, принципи, як для Радянського Союзу, зрушення відбулися лише в період хрущовської «відлиги» внаслідок прийняття Закону «Про державні пенсії» (1956 р.) та Закону «Про пенсії і допомоги членам колгоспів» (1964 р.). Якщо першим заявлялися рішучі кроки з реформування системи пенсійного забезпечення, то останнім вона завершувала формування пенсійної системи нового для СРСР типу. Це була претензія на масштабну реформу, яка значно покращила життя людей пенсійного віку, інвалідів, осіб, що втратили годувальника, військовозобов'язаних та їхніх сімей. Разом із тим, її не можна назвати революційною, оскільки ґрунтувалася на тих же методологічних засадах, що й її сталінська попередниця 1933 р., завдяки якій соціальне страхування, власне, й опинилося під патронатом професійних спілок. Патерналістські засади пенсійної системи та солідарне фінансування, покладені в її основу в 30-ті роки, отримали свій подальший розвиток у середині

50-х – середині 60-х рр. XX ст. Завдяки спільним зусиллям державних органів влади та профспілок, країна отримала оновлену систему пенсійного забезпечення. Багатомільйонна армія пенсіонерів, як і її організатори, навіть уявити тоді не могли, що приїде час, і вона невідомою ношею ляже на плечі їхніх нащадків.

Вихідною точкою нашого дослідження, незважаючи на обрані хронологічні межі, є рік 1933. Саме в цьому році Постановою Ради народних комісарів і ВЦРПС від 10 вересня 1933 р. відбулося об'єднання Народного комісаріату праці з ВЦРПС, унаслідок чого професійним спілкам і було передано управління соціальним страхуванням. Одночасно з Постановою РНК, ВЦРПС приймає власну постанову Президії «Про функції профспілок і міжспілкових органів в області соціального страхування», підпункт «д» пункту 2 якої покладав на республіканські, обласні та районні підрозділи спілок обов'язок «Призначення пенсій по інвалідності, у випадку втрати годувальника, за вислугу років та пенсію по старості» [1, 3–8]. Згідно зі статтею 176 Кодексу законів про працю УРСР (1932 р.), соціальне страхування охоплювало видачу допомоги в разі тимчасової непрацездатності, виплату пенсій у зв'язку з інвалідністю та видачу грошових пенсій по старості [2, 173]. В Українській РСР передачу функцій Народного комісаріату праці професійним спілкам було проведено відповідно до Постанови Ради народних комісарів і Всеукраїнської ради професійних спілок від 19 вересня 1933 р. [3].

Щоправда, у пункті першому згаданої статті йшлося також про надання лікарської допомоги, яка згодом була виведена зі сфери соціального страхування в самостійний, медичний вид діяльності з підпорядкуванням відповідному Комісаріату. Останнє й дає підставу для його виключення з аналізу. Окремого вивчення також потребує й участь спілок у виплаті грошової допомоги на випадок тимчасової непрацездатності. У статті також не планується розгляд проблеми пенсійного забезпечення колгоспників через принципову відмінність їхнього соціального стану порівняно з іншими категоріями населення, що також вимагає окремого розгляду. Отже, для цього дослідження ми залишаємо лише діяльність професійних спілок у царині пенсійного забезпечення робітників і службовців.

Метою статті є дослідження участі найчисельнішої громадської організації в розвитку засад радянської моделі пенсійного забезпечення з виокремленням політичної складової процесу й визначенням латентного призначення діяльності професійних спілок. Загальною робочою гіпотезою дослідження є твердження про переважання політичної складової в соціальних ініціативах М. С. Хрущова. Перебуваючи в постійному політичному протистоянні з при-

хильниками сталінських ідей, що ще залишалися біля владного керма, зі своєю політичною командою він був змушений шукати підтримку. Найбільш вагомою вона могла бути лише з боку широких верств населення. Тому підняття широкого пласта соціальних проблем, які вже застаріли і давно носили хронічний характер, було, на нашу думку, вдалою спробою її отримати. Тим більше, що це гармонійно вписувалось у методологію «відлиги», яка вибудовувалась на повному політичному запереченні сталінізму. Соціальні ж питання через об'єктивні і, більшою мірою, суб'єктивні причини якраз і були найуразливішим місцем сталінської спадщини.

Отже, акцентування уваги у Звітній доповіді ЦК ХХ з'їзду КПРС на соціальних питаннях було не випадковим. Їх було виокремлено в соціальний блок і, навіть, виділено в окремий підрозділ, чим підкреслювалась їхня вагомість і пріоритетність для нової влади. До нього було включено питання підвищення заробітної плати, скорочення робочого дня, прийняття Нового закону про пенсії, принципове покращення медичного обслуговування, – і все це було подано на тлі необхідності забезпечення населення продуктами харчування і предметами першої необхідності [4, 73–81]. Безперечно, всі ці питання в умовах гострого політичного протистояння автоматично перетворювались на елемент політичної боротьби і виступали вагомим аргументом нової влади в її політичному протистоянні.

Зазначене вище, а також те, що в цьому процесі були активно задіяні профспілки як складова політичної системи дає нам підставу для того, щоб розглядати зазначені процеси з позицій компетенцій політичної історії. Враховуючи також той факт, що поставлена проблема в історичному ракурсі не розглядалася, а оцінка нечисленних праць політологічного і загальноісторичного характеру нами вже неодноразово давалася, тут ми опускаємо цю важливу історіографічну частину дослідження. Щодо спеціальної літератури, яка знаходиться в царині наукових інтересів дисциплін, пов'язаних із соціальною роботою, пропонується розглянути безпосередньо в ході дослідження.

Якщо опустити економічний аспект проблеми, залишивши лише її політичну складову, то анонсування ХХ з'їздом КПРС Нового закону про пенсійне забезпечення виглядає цілком логічним і своєчасним. На цей час в СРСР міцно утвердилась патерналістська система пенсійного забезпечення, за якої страхові внески сплачували не робітники, а підприємство чи установа. Вона, звичайно, мала серйозну слабкість, яка полягала в тому, що самі робітники та службовці були відмежовані від процесу й втрачали щонайменший інтерес до участі у накопиченні коштів на власний соціальний захист. Але при цьому в них формувалась ілюзія турботи держави про громадян, що цілком влашту-

вало прийдешню владу. Останнє, насправді, було ні чим іншим, як однією з форм посилення залежності громадян від тоталітарної держави. З плином часу влада вишукувала все нові й нові форми для його підсилення, вибудовуючи могутній апарат утримання багатомільйонних мас у сфері свого впливу. І пенсійна реформа в цьому майстерно вибудованому механізмі була лише одним з її численних елементів, але елементом, який суттєво впливав на весь хід подальшої розбудови політичної системи.

Негативний контекст діюча система пенсійного забезпечення мала і для підприємств, для яких сплата внесків на соціальне страхування перетворилася на звичайний податок у розмірі 38 % фонду заробітної плати. По суті, соціальне страхування як таке підмінювалося звичайними соціальними виплатами, здійснюваними, фактично, за рахунок самих робітників, але через державний перерозподіл коштів. Оскільки власником засобів виробництва була держава, зазначає відомий фахівець з історії пенсійного забезпечення Ю. О. Косарев, то це додаткове навантаження у вигляді внесків на соціальне страхування за допомогою цінової політики перекладалось на кишені споживачів, тобто тих же робітників і службовців [5, 18–19]. Той факт, що справа соціального страхування з 1933 р. була передана в управління профспілкам, суті справи не змінював. Держава монополізувала не лише засоби виробництва, але й соціальне страхування.

Таким чином, від Нового закону про пенсії, якщо розглядати його з позиції реформування соціального страхування, логічно очікуваним було подолання відчуження застрахованої особи від процесу страхування і демонополізація самого страхування. Лише рішуча зміна його методології могла свідчити про рішуче реформування сфери. Однак цього не сталося. Згідно зі ст. 6 Закону «Про державні пенсії» від 14 липня 1956 р., виплата пенсій, як і раніше, здійснювалася не за рахунок коштів застрахованих осіб, а «за рахунок коштів, які щорічно асигнуються з державного бюджету, в тому числі коштів по бюджету державного соціального страхування, що утворюються із внесків підприємств, установ та закладів без будь-яких відрахувань із заробітної плати» [6].

Новий закон, безперечно, був значним випробовуванням для всієї системи радянського соцстраху. Його практична реалізація повинна була також засвідчити і ступінь ефективності управління нею з боку професійних спілок. Однак висновки щодо останньої неможливо зробити без попереднього аналізу статистичного матеріалу з фінансових питань пенсійного забезпечення. Динаміка витрат на нього наводиться в Табл. 1.

**Витрати на пенсійне забезпечення в СРСР
з коштів державного соціального страхування
(у знаменнику позначені витрати у % до загальних витрат) [7]**

	Рік фінансування (млрд руб.)								
	1940	1950	1953	1955	1957	1959	1961	1964	1965
Всього витрат з солідарного бюджету	7,0	17,9	22,9	25,3	51,2	65,8	79,7	95,9	105,4
З них: на пенсійне забезпечення	2,6/ 37,1	8,0/ 44,7	10,7/ 46,7	13,9/ 54,9	34,0/ 66,4	39,5/ 60,0	49,5/ 62,1	69,6/ 72,6	74,0/ 70,2

Дані таблиці засвідчують постійне зростання витрат як на соціальне страхування загалом, так і на пенсійне забезпечення зокрема. Для підкреслення значущості Закону до таблиці включено три «сталінські» роки та один «післяхрущовський», які теж демонструють досить впевнене зростання фінансування на потреби пенсійного забезпечення. Кількість коштів, використаних з цієї метою з 1950 р. по 1953 р., зросла на 25,2 %, з 1953 р. по 1955 р. (перші «посталінські» роки) – на 23,0 %. Якщо у відсотковому вимірі наведені дані виглядають порівнюваними, то їхнє абсолютне вираження не підлягає щонайменшому зіставленню. Зі зрозумілих причин 1940 р. стоїть у цьому переліку окремо. З 1940 р. по 1950 р. фінансування зросло на 67,5 %. Ще більшим воно було в часи «відлиги», коли частка коштів, що призначались для виплати пенсій, виросла з 13,9 млрд руб. у 1955 р. до 69,6 у 1964 р. Тобто, зросла більш ніж на 80 %.

Своєрідним бар'єром різкого збільшення витрат став рік 1956, в якому було прийнято новий Закон про пенсійне забезпечення. У цьому неважко переконатись, поглибивши роботу з таблицею. З цієї метою з'ясуємо величину витрат на пенсії з 1955 р. по 1957 р. і, навпаки, з 1953 р. по 1955 р., які рівною мірою віддалені від року пенсійної реформи. У першому випадку маємо зростання на 59,1 %, а в другому – на 23 %. Різниця складає понад 36 % на користь періоду 1955–1957 рр. Це означає, що прийняття Закону призвело до суттєвого збільшення фінансування і соціального страхування загалом і його витратної пенсійної частини в тому числі. Саме остання обставина, очевидно, дала підставу ряду економістів, як наприклад Ю. О. Косареву, витоки дотацій на пенсійне забезпечення з держбюджету виводити, починаючи з 1956 р., хоча основи їх, звичайно, належать до передвоєнних років.

У той же час, стверджує названий автор, надходження до соцстраху внаслідок штучного утримування оптових цін на готову продукцію на незмінному рівні зменшилося, що, з одного боку, сприяло появі дефіциту його бюджету, а з іншого – завдало нищівного удару по економіці самих підприємств. Поза-

як тепер відрахування реальних витрат соцстраху не відшкодовували ще більше. Отже, держава змушена була компенсувати збільшений дефіцит за рахунок власного бюджету. Однак це, у свою чергу, негайно поставило завдання про його додаткове поповнення. Тому під приводом необхідності здійснення соціальних виплат держава вилучала більшу частину коштів з підприємств, позбавляючи останніх можливостей нормального економічного розвитку і будь-якої серйозної економічної перспективи. Все разом узятє, врешті, поверталось до товаровиробника, тобто до самих застрахованих, у вигляді низької якості продукції, бідності її асортименту, невідповідності за параметрами «ціна–якість» тощо.

Якщо слідувати логіці цитованого нами автора, то чим більше зростало фінансування цієї сфери і чим вищими ставали пенсії, тим більше платники страхових внесків, тобто підприємства та установи, погіршували свій економічний стан; чим більшими були дотації з державного бюджету, тим більший фінансовий гніт з боку держави вони на собі відчували. На жаль, визначити динаміку державних відрахувань на потреби пенсійного забезпечення радянська статистика можливості не надає. Для її з'ясування нами було проаналізовано найбільш повні статистичні збірники радянської пори «Народное хозяйство СССР», починаючи з 1956 р. і закінчуючи 1965 р. Лише починаючи з 1958 р. стали публікувались дані, які дозволяють диференціювати витрати із соціального страхування і виплати з державного бюджету. Наприклад, у Збірнику за 1958 р. у примітці до таблиці «Витрати по бюджету державного соціального страхування» дрібним шрифтом вказується загальна кількість витрат – 63,4 млрд руб. (у масштабі цін 1961 р.). В самій же таблиці наводяться дані витрат з соціального страхування – 3,95 млрд руб. [8, 906]. Отже, за допомогою простих арифметичних маніпуляцій з'ясуємо, що витрати з державного бюджету на виплату пенсій склали 2,03 млрд (67,8 %), а частка витрат із бюджету соціального страхування трохи переважала третину витрат і дорівнювала 32,2 %. Приблизно такі ж цифри наводить Ю. О. Косарев з посиланням на одну з праць відомого фахівця з дослідження соціального страхування в СРСР В. Д. Роїка. Динаміка витрат на пенсійне забезпечення з держбюджету і державного соціального страхування наводиться у Табл. 2.

Таблиця дає підстави для висновку про досить високий відсоток витрат на пенсійне забезпечення з державного бюджету, хоча й досить помітними виглядають спроби його скорочення. За 7 останніх років «відлиги» в середньому за рік частка виплат з державного бюджету в пенсійному забезпеченні складала 30,95 %, тоді як частка соціального страхування становила 69,05 %. Однак, якщо враховувати державну форму власності на засоби виробництва, то роз-

поділ цього виду витрат на соцстрахівську і держбюджету складові є справою досить умовною. Образно її можна порівняти хіба що з витратами особи, яка здійснює їх з різних кишень. З огляду на зазначене, можна припуститись думки, що ця пенсійна система матиме важкі наслідки для майбутніх поколінь, лягаючи важким тягарем на їхні плечі.

Таблиця 2

Динаміка солідарних витрат на пенсійне забезпечення
(абсолютні дані [млрд руб.] та у % до солідарних витрат) [9]

Роки фінансування	Витрати		Сума солідарних витрат
	з бюджету соцстраху	з держбюджету	
1958	3,95 (62,6 %)	2,35 (37,3 %)	6,3
1959	4,37 (66,2 %)	2,23 (33,7 %)	6,6
1960	4,94 (70,7 %)	2,06 (29,4 %)	7,0
1961	5,4 (70,1 %)	2,3 (29,8 %)	7,7
1962	5,9 (71,9 %)	2,3 (28,0 %)	8,2
1963	6,4 (73,5 %)	2,3 (26,4 %)	8,7
1964	6,5 (68,4 %)	3,0 (31,5 %)	9,5
1965	7,4 (69,8 %)	3,2 (30,1 %)	10,6

Безперечно, значною мірою цьому сприяв Закон «Про державні пенсії». Він вніс до діючої системи пенсійного забезпечення серйозні корективи щодо розміру всіх видів пенсій. Крім того, робітникам, що працювали в шкідливих умовах або на підземних роботах та в гарячих цехах, пенсії призначалися на пільгових умовах і за вищими нормами. Встановлювалися також доплати до пенсій за безперервний стаж роботи на одному місці тощо. Значних вкладень вимагав і перерахунок пенсій, призначених до виходу Закону. Все разом узятє збільшувало витратну частину бюджету соцстраху, яка призначалася для виплати пенсій, а значить – збільшувало його залежність від бюджету державного. Паралельний аналіз середньорічної чисельності робітників і службовців за цей період дозволить зробити припущення щодо доцільності використання існуючої пенсійної системи. Зазначена вибірка статистики представлена у Табл. 3. Чисельність пенсіонерів станом на 1950 і 1955 рр. з'ясувати не вдалося. З Табл. 3 випливає, що кількість пенсіонерів за 8 років (1958–1962 рр.) зросла на 7,9 млн, або на 30,6 %. Це означає, що приблизно на такий же відсоток повинна була збільшитися і сума виплат з бюджету. Оскільки розмір страхових внесків підприємств за цей час не змінювався і складав ті ж самі 38 % від фонду заробітної плати підприємств, то вихід із ситуації міг бути двояким. Або держава змушена була збільшувати суму дотацій на утримання пенсіонерів, або органи соціального страхування мусили перерозподіляти наявні кошти в межах власного бюджету на користь пенсійного забезпечення. ВЦРПС,

як управлінська структура соцстраху, могла, скажімо, використати кошти, що призначались породіллі, або ті, що планувались для оплати листків непрацездатності, врешті, вилучити їх з санаторно-курортного лікування та з обслуговування дітей (піонерські табори та дитячі заклади). Але такий перерозподіл міг мати негативні політичні наслідки, що в умовах політичного протистояння було просто неприпустимим. Таким чином, оскільки політична складова не дозволяла перерозподілити кошти всередині власного бюджету, державі залишалося одне – доповнювати пенсійне забезпечення з власного.

Таблиця 3

Чисельність пенсіонерів у зіставленні з середньорічною чисельністю робітників і службовців у СРСР
(у чисельнику дані наведені у відсотках) [10]

Суб'єкти порівняння	Динаміка за роками									
	1940	1950	1955	1958	1959	1960	1961	1962	1963	1964
Середньорічна чисельність робітників і службовців (млн осіб)	31,2	38,9	48,4	54,6	66,5	62,0	65,9	68,3	70,5	73,2
Чисельність пенсіонерів (млн осіб)	4,0/ 12,8	—	—	17,9/ 32,8	19,9/ 29,9	20,6/ 33,2	21,8/ 33,0	23,7/ 34,7	24,8/ 35,2	25,8/ 35,2

Уведення в дію з 1 жовтня 1956 р. Закону «Про державні пенсії», за існуючої на той час пенсійної системи, заклало під щорічні бюджети країни міні уповільненої дії. Їхні тривожні сигнали стали помітними з початком періоду «відлиги», а «вибухнули» вони вже в незалежній Україні. Йдеться про випереджаюче зростання кількості пенсіонерів щодо середньорічної чисельності робітників і службовців. Якщо число осіб пенсійного віку в СРСР з 1958 по 1964 рр., як уже зазначалось, зросло на 7,9 млн осіб, або на 30,6 %, то чисельність робітників і службовців за цей же час зросла на 18,6 млн, що складає всього 25,4 %. Різниця, як бачимо, складає 5,2 %. Це означає, що прийнятий Закон за солідарної системи пенсійного забезпечення, що за час «відлиги» неухильно продовжувала зміцнюватися, передусім, за рахунок доплати з державного бюджету, ввімкнув механізм, який дозволив чисельності пенсіонерів перевищити число осіб, зайнятих у процесі виробництва. Звичайно, ця небезпека в середині 50-х – середині 60-х рр. ще не була такою помітною тим більше загрозливою. В середньому за рік ця різниця складала всього 0,74 %. І якщо припустити, що вона залишалася сталою аж до проголошення Незалежності, в чому ми дуже сумніваємося, то за час, що минув після завершення «відлиги» (27 років), на 1991 р. вона зросла б до 20 %. Наскільки це небезпечно для суспільства, маємо можливість переконатися зараз, безуспішно намагаючись

позбутися її патерналістських засад, що укорінилися, в тому числі, й за час «відлиги».

За цих обставин особливий інтерес викликає діяльність професійних спілок, під управлінням яких знаходилось соціальне страхування, передусім у частині пенсійного забезпечення. Введення такого масштабного соціального проекту, яким, безперечно, був Закон «Про державні пенсії», очевидно, повинне було викликати і певну зміну в постановці завдань керівних органів наймасовішої організації трудящих, що, у свою чергу, мало б віддзеркалитись в основоположному документі, яким є Статут. Для з'ясування цього нами проаналізовано редакції Статуту 1949, 1954, 1959 і 1963 рр. У перших двох йдеться лише про те, що профспілки «управляють справою державного соціального страхування», будь-яка конкретизація їхніх компетенцій у справі пенсійного забезпечення відсутня [11, 7; 12, 5]. У Статуті 1959 р. зберігається вищенаведене, але ще додається: «беруть участь у призначенні пенсій робітникам і службовцям та членам їх сімей» [13, 8]. В останньому профспілковому Статуті часів «відлиги» профспілки отримали ще й право контролю за діяльністю органів соціального забезпечення [14, 10]. Отже, в Статуті останнього зразка професійні спілки не лише керували справою державного соціального страхування, а й водночас отримували право контролю за діяльністю його органів, які, власне, й призначали пенсії.

Отже, у радянському держстрасі виникла колізія, вибудована за схемою: «самі керують – самі ж і контролюють». Втім, її навряд чи можна вважати такою, що самостійно виникла в надрах профспілок. Швидше за все, вона є похідною від іншої, колізії державницького рівня, за якої держава запровадила державне соціальне страхування, залишаючись водночас власником засобів виробництва, тобто залишаючись зацікавленою стороною. Відсутність третьої, незалежної від власника засобів виробництва сторони в особі страхувальника нівелювала саму сутність страхування. Очевидно, щоб надати йому цивілізованого вигляду, «третьою», з дозволу сказати, «незалежною» стороною з 1933 р. призначались профспілки. Цілком вірогідно, що підставою для цього слугувало те, що за статутом вони повинні були реалізувати свою представницьку компетенцію: «виступати від імені робітників і службовців перед державними і громадськими організаціями в питаннях праці, побуту і культури».

Якщо в статутах 1949 і 1954 рр. згадана вище сентенція в переліку профспілкових компетенцій знаходилася на останньому місці, то в статутах хрущовської доби її, в значно розширеному вигляді (особливо в його редакції 1964 р.), було переміщено на перше. Останнє, на думку укладачів статутів, повинно було підвищити значущість спілок у системі соціальних відносин, у то-

му числі й підкреслити цілковиту виправданість управління ними соціальним страхуванням. З нашої ж точки зору, держава, прикриваючись профспілковими статутами, максимально намагалась переконати громадян у повній приналежності професійних спілок широкому колу трудящих. Тим самим вишукувались додаткові підстави для їхнього визнання цією третьою, незалежною стороною в системі соціального страхування.

Однак насправді радянські тред-юніони не могли бути самостійним гравцем на ринку соціального страхування. І не лише тому, що й організаційно, і політично залежали від правлячої партії та держави, а й тому, що, взявши на себе цю функцію, вони апріорі виключили можливість формування ринку страхування взагалі. І чим більше вони вв'язувалися в цей процес, тим мізернішою була вірогідність його виникнення. На нашу думку, наявність незалежного ринку соціального страхування була вкрай невігідною радянській державі, позаяк за його наявності створювалася б база альтернативного вирішення питань усього широкого спектру соціального страхування, в тому числі й у площині пенсійного забезпечення. Це і встановлення вікового цензу для пенсій, це і їхній розмір, це і перелік спеціальностей, що давали право на передчасний вихід на пенсію, врешті, і визначення територій, на яких вони вводилися раніше, ніж на інших. Та й уведення пенсійного забезпечення в колгоспах могло з'явитися раніше за 1964 р. Будь-яка інша модель страхування могла створювати реальну загрозу для державної та колгоспно-кооперативної форм власності, які були тим фундаментом, на якому, власне, й вибудовувалась північна політична система. Іншими словами, керівна роль профспілок у системі соціального страхування запобігала можливим негативним для влади політичним наслідкам. Звідси й впливає політична роль радянських спілок у радянській моделі соціального страхування.

Оскільки профспілки були дієвою складовою цієї моделі, а також з огляду на можливу альтернативність соціального страхування, радянську державу повністю влаштувало його управління та контроль з боку цієї громадської організації. Не будемо забувати й про те, що в самій пенсійній реформі переважними були політичні мотиви. Отож, не випадково на період «відлиги» саме і припадає час максимального «вдосконалення» управлінських і контролюючих повноважень спілок. Надзвичайно потужним поштовхом для цього став Закон «Про державні пенсії», який значно розширив соціальну базу страхування, передусім, через розширення бази пенсійного забезпечення та соціальної допомоги. Більшість із пенсіонерів у зв'язку з виходом на пенсію та втратою зв'язків із підприємствами залишалися необ'єднаними і слабо підпадали під вплив державної політики, що було непритаманним для держави

радянського типу. Компенсувати цю прогалину повинна була нова роль спілок, з підвищеним рівнем соціальної активності й привабливим соціальним іміджем, у тому числі й у царині соціального страхування. Не випадково у квітні 1958 р. ЦК КПРС прийняв постанову «Про залучення пенсіонерів до активної громадської роботи». Звичайно, зазначений нами вище організаційний аспект простежується в ній лише в латентній площині, проте на поверхню в ньому зримо спливає морально-політичний чинник: вплив ветеранів праці на формування світогляду підростаючого покоління. Зокрема, в Постанові зазначалося, що вони (пенсіонери) «можуть надати серйозну допомогу в роботі партійних, радянських та профспілкових організацій [15, 546]. Не виключаємо також, що в латентному підтексті Постанови ЦК була й економічна складова, покликана хоча б частково подолати наслідки екстенсивного розвитку економіки, яка все більше відчувала дефіцит робочої сили.

Отже, з упродовженням зазначеного Закону паралельно тривав процес удосконалення профспілкового управління цим важливим аспектом соціальної роботи держави. Практично всі структури масової організації не лише отримали свою роль у царині керівництва та контролю пенсійного забезпечення, а й значно розширили ті функції, які здобули раніше, що підтверджує аналіз профспілкових статутів. В їхніх редакціях 1949 та 1954 рр. до компетенції ВЦРПС у сфері соціального страхування відносили: «розробку і внесення на розгляд уряду законопроектів з питань соціального страхування» (в числі 6-ти інших компетенцій – В. Д.) та «здійснення керівництва справою соціального страхування». У статутах хрущовської доби формулювання дещо змінюються. Так, у Статуті, прийнятому в 1959 р., зазначається, що ВЦРПС «бере участь у підготовці і розгляді в уряді законопроектів із соціального страхування» (в числі тих же 6-ти компетенцій. – В. Д.). Така постановка питання покликана була підвищити їхню значущість, перетворити в рівного учасника урядової діяльності. Останнє повинно було також на порядок підвищити їхню вагу в очах пересічних спілчан. Хоча, як з нашої точки зору, воно принципово не відрізнялося від того, що мало місце в попередніх статутах. Різниця полягає хіба що в тому, що раніше ВЦРПС готувала питання сама і вносили їх на розгляд уряду, а в новому – брала участь у підготовці, що, за великим рахунком, є одним і тим самим.

Хоча ВЦРПС і отримала право розгляду законопроектів у самому уряді, але зараз мала можливість здійснювати також контроль за дотриманням законів і постанов уряду. Вперше було прописано її право затвердження бюджету соціального страхування. Принциповим у цьому відношенні є останній Статут часів «відлиги». Крім зазначеного, в Статуті зразка 1964 р. ВЦРПС отримала

право подачі до Законодавчого органу проектів законів і указів з цього питання (в числі 6-ти інших компетенцій – В. Д.). Право виступати із законодавчою ініціативою, з одного боку, є апогеєм прав вищого профспілкового органу, а з іншого – свідченням рівня його одержавленості. Влада добре усвідомлювала, що право законодавчої ініціативи буде використане її політичними партнерами у тому масштабі, в якому він потрібен їй.

Центральні комітети галузевих профспілок за статутом 1949 р. заслуховували доповіді господарських керівників у сфері соціального страхування і затверджували його бюджети. У статуті 1954 р. до зазначеного додано право заслуховування звітів про їх використання. Значно вкороченими виглядають їхні повноваження у Статуті 1959 р. «Центральний Комітет профспілки, – зазначається в ньому, – бере участь у розв’язанні загальногалузевих питань соціального страхування...». Повноваження галузевих спілок у Статуті 1964 р. не прописані, що пояснюється, очевидно, з одного боку, прийняттям галузевих статутів, а з іншого – загальним звуженням їхніх прав на користь республіканських, крайових і обласних профспілкових комітетів, про що нам вже доводилось писати [16].

Значні повноваження отримала наймасовіша організація у сфері соціального страхування у зв’язку із затвердженням ВЦРПС у серпні 1957 р. Положення «Про республіканські, крайові і обласні ради профспілок». Відповідно до них вони не лише керували роботою профспілкових організацій із соціального страхування, а й здійснювали контроль за органами соціального забезпечення з питань призначення та виплати пенсій, за правильним витрачанням коштів, виділених на пенсійне забезпечення і обслуговування пенсіонерів. Їм доручалося також затверджувати кандидатури представників профспілкових організацій у комісії з призначення пенсій і до лікарсько-трудова експертних комісій [17, 2]. Цього ж дня окремою постановою ВЦРПС з січня 1958 р. на ради профспілок покладалось керівництво як власними коштами профспілкових організацій, так і коштами державного соціального страхування (планування, облік і контроль) [18, 6].

Однак найширші повноваження отримала все ж таки нижча структура цієї громадської організації – фабрично-заводські та місцеві комітети (ФЗМК), які, згідно з Указом Президії Верховної Ради СРСР від 15 липня 1958 р., здійснювали державне соціальне страхування робітників і службовців та призначали допомогу із соціального страхування. Крім того, вони отримали право на участь у призначенні пенсій робітникам і службовцям органами соціального забезпечення та контролювати своєчасну сплату страхових внесків підприємствами та установами. В необхідних випадках вони могли здійснити їх безспірне стягнення на користь установ соцстраху [19, 17].

Практична діяльність здійснювалася через комісії ФЗМК з пенсійних питань. Щоправда, вони з'явилися лише в 1962 р. [20]. До цього часу чинними на підприємстві були Ради із соціального страхування, а в цехах – цехові комісії, які діяли на основі «Положення про ради і цехові комісії з соціального страхування», прийнятого ВЦРПС ще в 1951 р. Серед семи інших груп активістів, кожна з яких концентрувалась на певному напрямі роботи, було виділено й пенсійну, яка займалась виключно питаннями пенсійного забезпечення. У пункті 8 з індексом «і» до повноважень Ради було віднесено: сприяння робітникам і службовцям, що виходять на пенсію, в реалізації цього права, участь у роботі органів соціального забезпечення з призначення пенсій, здійснення контролю над виплатою пенсій як працюючим, так і непрацюючим пенсіонерам тощо [21].

Нарешті, найнижча ланка профспілкової структури – профспілкова група – була зовсім не задіяна в пенсійному процесі. В цьому нас переконує Положення «Про страхових делегатів», прийняте 2 січня 1962 р. [22]. Функції страхових делегатів зводились до попередження захворювань та до контролю за виплатою допомоги через тимчасову непрацездатність, а також до низки похідних від них питань. Отже, крім рівня профспілкових груп, всі інші структури професійних спілок – від самого верху (ВЦРПС) і аж до самого низу (ФЗМК) – були задіяні в реалізації Закону «Про державні пенсії».

Однак, незважаючи на достатню кількість повноважень, офіційно закріплених в основоположних документах, справа реалізації Закону виявилася далеко не простою. І це при тому, що його було прийнято 14 липня 1956 р., а вступав він у силу лише з 1 жовтня. Тобто, законодавець надавав більше трьох місяців для підготовки. Перш за все, зазначимо, що свою неготовність виявила місцева влада, яка не змогла надати органам соціального забезпечення приміщень необхідної площі. Зокрема, заступник міністра соціальної політики України доповідав вищим керівним органам країни, що навіть у Києві соцзабези знаходяться в неприглядному стані. Особливо плачевним він був у Печерському, Жовтневому та Подільському районах. В останньому, наприклад, 6 інспекторів працюють у кімнаті в 30 м² [23].

Ситуація ускладнювалася ще й тим, що Закон передбачав підвищення пенсій як тим, хто оформляв її після прийняття Закону, так і тим, хто набув статусу пенсіонера раніше. Прагнучи уникнути ускладнень з обслуговуванням пенсіонерів, місцеві органи влади намагалися розвести у часі тих, хто оформлював пенсію, і тих, хто здійснює її перерахунок. Соцзабезам було поставлено завдання завершити його до офіційного вступу Закону в дію, тобто до 1 жовтня 1956 р., а вже безпосередню виплату підвищеної пенсії здійснити після 1 жовт-

ня. Розумне, як на нашу думку, рішення. Чернігівський обласний соцзабез і підпорядковані йому районні структури з цим завданням впоралися вчасно. В 105 427 пенсійних справах такий перерахунок було здійснено до вступу в дію Закону. Після того до кінця року було оформлено трохи більше 4 тис. нових справ. Загальний пенсійний бюджет області зріс з 8,9 до 21,5 млн руб. [24].

І все ж таки, навіть з огляду на зазначене запобігти значним ускладненням не вдалося. До цього виявилися неготовими передусім органи соціального забезпечення. Не вистачало інспекторів, які приймали документи, та спеціалістів, що здійснювали перерахунок пенсій. Очевидно, що ніхто не розраховував на таку кількість людей. Це значить, що прийняття Закону було несподіванкою для органів місцевої влади, яка після затвердження річних бюджетів не могла вишукати кошти для розширення штату зазначених фахівців. Наприклад, у Жовтневому районі Києва проживало більше 10 тис. пенсіонерів. За штатом у соцзабезі району повинно було бути 5 інспекторів і 10 розраховувачів. Місцеве ж фінансове управління виконкому затвердило лише 4 інспектори і 6 розраховувачів. Не дивно тому, що значна кількість справ залишалась не обробленою. У тому ж таки Києві щомісяця в такому стані перебувало понад 2 тис. справ.

Зазначене мало місце практично у всіх областях Української РСР. Представники Укрпрофради, які були направлені в регіони з метою перевірки стану імплементації Закону, з тривогою відзначали у своїх звітах, що люди в соцзабезах працюють надурочно та у вихідні дні. Вони навіть не мали можливості використати своє право на відпустки. Оплата надурочних годин в органах місцевого самоврядування була не передбачена, і тому це питання потребувало вирішення на рівні Міністерства фінансів. Працівники, надурочно зайняті в призначенні та перерахунку пенсій, не могли отримати додаткову оплату, що порушувало їхні конституційні права.

І хоча влада офіційно не визнавала критичного стану, але реально його перебіг був саме таким. Показовою в цьому відношенні була телеграма Голови Президії ВЦРПС В. В. Гришина, спрямована Голові Укрпрофради. В ній, зокрема зазначалося, що в ряді областей республіки незадовільно ведеться робота з призначення пенсій, створюються черги, довго розглядаються заяви, мають місце незаконні відмови у призначенні пенсій. Укрпрофраді рекомендувалося терміново провести засідання Президії зі звітом керівника органу соціального забезпечення [25]. І це все при тому, що до часу введення Закону в дію була проведена значна підготовча робота. 26 серпня 1956 р. Рада Міністрів СРСР прийняла Постанову за № 1341, згідно з якою робітникам і службовцям, які виділялися ФЗМК для роботи в Комісіях з призначення пенсій при

виконкомах місцевих рад, зберігалася заробітна плата. У серпні того ж року була прийнята постанова ЦК КПУ та Ради Міністрів УРСР, яка регламентувала роботу з призначення пенсій.

Перший досвід організації профспілкової роботи в цьому аспекті було узагальнено на засіданні Президії Укрпрофради на прикладі Чернігівської обласної ради профспілок вже в лютому 1957 р. Підзвітній облпрофраді й, звичайно, всім іншим рекомендувалось вжити заходів для підвищення кваліфікації осіб інспекторського складу, у всіх радах із соціального страхування ФЗМК створити пенсійні групи, посилити контроль за своєчасною сплатою пенсій тощо [26].

Аналогічний масштабний моніторинг реалізації Закону було проведено в Миколаївській області. Тут рішенням Президії облпрофради від 25 жовтня 1958 р. було затверджено 47 осіб із числа профспілкового активу, які були направлені в райони області з метою визначення реального стану справ з оформлення, нарахування та виплати пенсій. Порівняння результатів перевірки з висновками Укрпрофради щодо діяльності Чернігівської обласної ради профспілок з аналогічного питання, зробленими більш ніж півтора року тому, засвідчують їхню практичну ідентичність. Складається враження, що питання пенсійного забезпечення взагалі не вивчалися і не обговорювалися. У довідках про результати перевірки профспілкові інспектори пишуть, що соцзабези щоранку обсідають натовпи пенсіонерів. Знову ті ж самі помилки при призначенні пенсій, необґрунтовані відмови в їх призначенні, невпорядковані приміщення тощо. І хоч між двома перевірками сплигло півтора року, рекомендації осіб, що здійснювали перевірку в жовтні 1958 р. і в лютому 1957 р., різноманітністю не відзначаються [27].

Залишилася незмінною і риторика профспілкових структур щодо діяльності місцевих органів влади в царині їхньої участі в організації пенсійного забезпечення, як і останніх до профспілок. Профспілкові структури піддавались критиці за неякісні довідки про стаж роботи працівників, що готувалися вийти на пенсію, за низький рівень роз'яснювальної роботи тощо. У свою чергу, на адресу соцзабезів, підпорядкованих місцевим органам влади, сипалась критика за формалізм у роботі, за помилки в нарахуванні пенсій, за безпідставну відмову в їх призначенні, за ті ж самі черги. Не беремо на себе роль третейського судді, хоча й зазначимо, що претензії обох сторін були не безпідставними. Мали місце випадки невиконання Закону з обох боків. Наприклад, досить часто в документах нам доводилося стикатися з «гнівними» звинуваченнями з боку профспілкових структур щодо відмови соцзабезів призначити пенсію за пунктом 117 з індексом «г» «Положення про порядок призначення і

виплати державних пенсій». Останній передбачав, що «профспілкові квитки можуть слугувати доказом стажу роботи». Таке формулювання повністю б влаштувало спілки, якби не частка «лише», яка вказувала на умову використання цієї підстави. Лише за умови відсутності інших документів, зазначалося далі в Положенні [27]. Безперечно, наявність такої підстави для призначення пенсій підвищувала громадську значущість профспілкового квитка і спілок загалом. Однак наявність в Положенні прозаїчної частки «лише» давала можливість соцзабезам ігнорувати цей пункт, вимагаючи значно суттєвішого підтвердження стажу роботи. Оскільки місцеві органи влади і профспілкові структури належали до різних відомств, а останні, крім того, мали ще й право контролю за підпорядкованими місцевій владі соцзабезами, усунути цю суперечність було неможливо.

Певною мірою її можна було хіба що пом'якшити. Так, спільною Постановою Ради Міністрів СРСР і ВЦРПС від 2 січня 1962 р. на профспілки покладалась додаткові обов'язки у вирішенні питань пенсійного забезпечення. В узагальненому вигляді їх можна було звести до того, що документи, необхідні для призначення пенсій, передбачалося готувати спільно відповідній комісії ФЗМК та адміністрації того підприємства, з якого робітник чи службовець виходив на пенсію. ВЦРПС повинна була також розробити необхідне Положення [28].

Вже 5 січня 1962 р. Президія ВЦРПС затвердила «Положення про комісію з пенсійних питань», яке виявилось значно деталізованішим за Положення Про раду з соціального забезпечення, прийняте в 1951 р. В новому документі було виокремлено повноваження пенсійної групи та підвищено її до статусу комісії ФЗМК. За нашими підрахунками, вона отримала у цій сфері півтора десятка надзвичайно важливих компетенцій, починаючи від роз'яснень трудовим положень про їхні права на виплату пенсій і закінчуючи підготовкою з адміністрацією довідок про трудовий стаж, заробітну плату, а також контролем записів до трудових книжок та залученням пенсіонерів до активного суспільного життя [29, 315–316].

Спіраючись на Положення, 12 січня цього ж року Секретаріат ВЦРПС схвалив «Пам'ятку представникові профспілкової організації в комісії з призначення пенсій». На перший погляд, абсолютно правильне, хоча й прийняте із запізненням, рішення, оскільки повноваження профспілкового представника в зазначених комісіях, до яких також входили завідувач соцзабезу та начальник фінвідділу місцевого виконкому, до цього детально визначене не було. На практиці ж виявилось зовсім інше. Названа Пам'ятка містила основні положення Закону «Про державні пенсії» та визначала найбільш вірогідні місця можливих порушень з боку профспілкових організацій, які готували документи

на комісію. Особливу увагу рекомендувалося приділяти пенсіям на пільгових умовах, записам в трудових книжках, роботі зі свідками, вирішенню питання про законність надбавок до пенсій, визначення безперервного трудового стажу тощо [30]. З урахуванням сказаного, а також у зв'язку з постійними звинуваченнями працівників соцзабезів профспілкової громадськості у безвідповідальному ставленні до підготовки документів майбутніх пенсіонерів, наведена вище пам'ятка орієнтувала профспілкового делегата в комісіях із призначення пенсій на виконання своєрідного фільтра для відсіювання можливих хиб, допущених на рівні комісій ФЗМК та адміністрації підприємств.

І все ж таки, жоден із документів не був здатним усунути суперечності, які виникали між суб'єктами, задіяними в процесі підготовки та виплати пенсій. Такі висновки ґрунтуються на наступних аргументах, які водночас є підсумковими тезами до цієї статті. По-перше, радянська система соціального страхування громадян порушувала саму сутність цієї ідеї. Держава, виступаючи власником засобів виробництва і, таким чином, будучи зацікавленою особою, примудрилася водночас оголосити страхову діяльність державною справою, видаючи це як велике завоювання соціалізму. Формальною підставою для цього слугувало те, що страхові внески сплачувалися не робітниками і службовцями, а підприємствами і установами, на яких вони працювали.

Останнє, на нашу думку, є досить сумнівною перевагою, оскільки призводило до безпосереднього відчуження трудівника від формування власного забезпечення в старості, у випадку виникнення інвалідності тощо. Такий підхід, по-перше, формував споживацькі настрої, а по-друге, ставив трудівників у пряму залежність від держави, бо тепер від неї залежали і розмір пенсії, і відсоток заробітної плати, який буде сплачуватись у вигляді пенсії, і це не говорячи вже про вік виходу на пенсію тощо. Тут ми також опускаємо, що держава при визначенні розміру пенсії «не прив'язувалась» до певного стандарту, наприклад, прожиткового мінімуму чи тієї ж мінімальної заробітної плати, що враз «знищувало» в СРСР бідність.

На цьому фоні поєднання власності на засоби виробництва з державною формою соціального страхування завжди залишалось найбільш слабким місцем радянського соцстраху. І ніякі гасла про належність фабрик і заводів робітникам не могли замаскувати непримиримих і нерозв'язних суперечностей між власником засобів виробництва і тисячами трудівників з індивідуальними претензіями кожного, що в будь-який час могли перетворитися в страховий випадок. Отже, об'єднання власності на засоби виробництва і соціального страхування під одним дахом завжди висувало питання про перебування держави в статусі зацікавленої сторони. А отже, постійно ставилася під сумнів її

об'єктивність у вирішенні конфліктних ситуацій, пов'язаних із матеріальним відшкодуванням, скажімо, у царині пенсійного забезпечення. Тому, власне, державі й потрібна була третя сторона, яку можна було б подати як незацікавлену, але при цьому вона повинна була бути відданою владі.

По-друге, сторона, яка відповідала необхідним вимогам, була знайдена ще у 1933 р. Це була наймасовіша організація трудящих, яка на цей час вже мала розгалужену організаційну структуру і повністю знаходилася під впливом правлячої партії та радянської держави. Формальною підставою для цього альянсу були надзвичайно широкі права, надані радянською владою для демонстрації рівня демократизму радянської політичної системи, але які в практиці повсякденного життя реалізувати було неможливо. Таким профспілкам без будь-якого остраху чи застереження можна було надати право виступати від імені робітників і службовців перед державними і громадськими органами в питаннях праці, побуту і культури. А вже потім передати під їхнє управління систему соціального страхування, з пенсійним забезпеченням включно.

Очевидно, що вищенаведене не варто ставити в заслугу лідерам «відлиги». Їхня функція була значно простішою, хоч і не менш відповідальною. Вони мусили зміцнити сформований альянс партії і профспілок, передусім, за рахунок розширення компетенцій масової організації, в тому числі й у царині пенсійного забезпечення. За нашими переконаннями, усі набуті в цей час повноваження, що знайшли своє віддзеркалення в їхніх статутах цієї доби, були нічим іншим, як спробою модернізації політичної системи, пристосуванням її до умов поствоєнного світу, що дозволяло поступово позбуватися непривабливих рис сталінської епохи. Якщо виходити з цієї тези, то навіть ця розширена та вдосконалена участь професійних спілок у пенсійному забезпеченні не могла вирішити внутрішній конфлікт, закладений в надрах соціального страхування, бо професійні спілки виступали швидше не третьою, а підставною особою в його системі. Отже, є всі підстави стверджувати, що ця «висока довіра» у вигляді державного соціального страхування, надана їм партією та державою, виступала одним з вагомих чинників одержавлення цієї громадської організації.

По-третє, прийняття Закону «Про державні пенсії», незважаючи на ряд позитивних аспектів, таких як підвищення розміру пенсій, розширення категорій осіб, що її отримують, загалом був спрямований на розвиток патерналістської моделі страхування, налаштованої на солідарну систему її фінансування. Останнє, незважаючи на видимі одномоментні переваги матеріального порядку, збільшувало залежність громадян від держави, тим самим зміцнюючи її політичну складову, що створювало ілюзію єдності народу та тоталітарної держави.

У період «відлиги» означені засади функціонування страхування вимагали все більшої участі держави в пенсійному фінансуванні поза межами фонду соціального страхування. Все це відбувалося на тлі переважаючих темпів зростання чисельності пенсіонерів над середньорічною чисельністю робітників і службовців. Останнє обумовило кризу пенсійної системи в пізніші часи, заклавши підвалини для виникнення непомірного дефіциту пенсійного фонду вже в період незалежності України.

Розмірковуючи над можливим подальшим розвитком порушеної проблеми, досить привабливим, з нашої точки зору, виглядає дослідження всього соціального блоку, виголошеного на XX з'їзді КПРС. До них законодавство того часу відносить виплати за тимчасову втрату здоров'я та породіллі, за літнє оздоровлення дітей та оплату путівок трудівникам у будинки відпочинку, а також на санаторно-курортне лікування. Підрахунок фінансових витрат на них і порівняння з ростом продуктивності праці дозволить, на нашу думку, визначитись зі ступенем переважання політичної складової над соціальною.

Abstract

The problem of trade unions' participation in the implementation of the Law of State Pension Provision is studied in the article. The author proceeds from the point that the latter in the conditions of critical political confrontation automatically changed into an element of political struggle, acting as a powerful weapon of the new government. A conclusion has been made that pension provision, as a part of Soviet social insurance built on paternalistic principles, contributed to estrangement of the insured from the concern about their future and increased their dependence on the government. Monopolization of the social insurance sphere in combination with the state ownership of production means, as it is affirmed in the research, discredited the idea of insurance itself. Participation of the trade unions as third party was government's attempt to divert society's attention from this problem. Enlarged and "improved", the trade unions' participation in pension provision in the years of "thaw" could not unbind inner contradiction laid in the bowels of social insurance.

Key words: Law, "thaw", budget, trade unions, State social insurance, pension provision, average annual number of workers, social security.

Аннотация

В статье рассматривается проблема участия профсоюзов в имплементации Закона «О государственном пенсионном обеспечении». Автор исходит из того, что последняя в условиях политического противостояния автоматически превращалась в элемент политической борьбы, выступая мощным ору-

жием новой власти. Сделан вывод о том, что пенсионное обеспечение как составляющая советского социального страхования, построенного на патерналистских началах, способствовала отчуждению застрахованных от заботы о своем будущем и усиливала их зависимость от государства. Монополизация сферы социального страхования в сочетании с государственной формой собственности на средства производства, которая утверждается в исследовании, дискредитировала саму идею страхования. Участие профсоюзов как третьей стороны было лишь попыткой государства отвлечь внимание общества от этой проблемы. Расширенное и «усовершенствованное» участие профессиональных союзов в пенсионном обеспечении в годы «оттепели» не могли развязать внутренних противоречий, заложенных в основании социального страхования.

Ключевые слова: Закон, «оттепель», профессиональные союзы, государственное социальное страхование, пенсионное обеспечение, среднегодовая численность рабочих, социальная безопасность.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. О порядке слияния Народного комиссариата труда с Всесоюзным советом профессиональных союзов. Постановление СНК СССР и ВЦСПС от 10 сентября 1933 г. – М., 1933. – 8 с.
2. Кодекс законів про працю УРСР (Витяг) // Законодавство про працю. Збірник найважливіших законів, указів і постанов. – Київ–Харків : (без дати видання). – Вид-во політич. літ-ри. – 280 с.
3. Симорот З. К. Профспілки і трудові взаємовідносини (Контрольні функції профспілок при встановленні та припиненні трудових правовідносин) / З. К. Симорот. – К.: Наук. думка, 1967. – 159 с.
4. Отчетный доклад Центрального Комитета Коммунистической партии Советского Союза XX съезду партии. Доклад Первого секретаря ЦК КПСС тов. Н. С. Хрущева // XX съезд Коммунистической партии Советского Союза. 14–25 февраля 1956 года. Стенографический отчет. Далі: XX съезд КПСС. Стенографический отчет). – Т. 1. – М.: Госполитиздат, 1956. – С. 9–120.
5. Косарев Ю. А. Социальное страхование в России: на пути к реформам / Ю. А. Косарев. – М.: Московский рабочий, 1998. – 240 с. – URL: sci.house
6. О Государственных пенсиях. Закон Союза Советских Социалистических Республик. 14 июля 1956 года. – URL: istmat.info
7. Расходы по бюджетному государственному страхованию (млн рублей) // Народное хозяйство СССР 1958 году. Статистический ежегодник. – М.: Гостатиздат ЦСУ СССР, 1959. – С. 900; Народное хозяйство СССР в 1959 году.

Статистический ежегодник. – М.: Госстатиздат ЦСУ СССР, 1960. – С. 806; Народное хозяйство СССР в 1960 г. Статистический ежегодник. – М.: Госстатиздат ЦСУ СССР, 1961. – С. 848; Народное хозяйство СССР в 1961 году. Статистический ежегодник. – М.: Госстатиздат ЦСУ СССР, 1962. – С. 765; Народное хозяйство СССР в 1965 году Статистический ежегодник. – М., 1966. – С. 786.

8. Расходы по бюджету государственного социального страхования в 1958 г. // Народное хозяйство СССР в 1970 году. Статистический сборник. – М.: Изд-во ЦСУ СССР, 1971. – С. 906.

9. Таблицю складено на основі даних: Расходы по бюджету государственного социального страхования за 1958–1965 годы // Народное хозяйство СССР за соответствующий год. – С. 906, 806, 848, 765, 639, 658, 772, 783 соответственно.

10. Таблицю складено на основі даних: Среднемесячная численность рабочих и служащих; Численность лиц, получающих государственные пенсии // Народное хозяйство СССР в 1956 г. Статистический ежегодник. – М.: Госстатиздат, 1957. – С. 189; Народное хозяйство СССР в 1961 году. – С. 474, 612.; Народное хозяйство СССР в 1966 году. Статистический ежегодник. – М.: Госстатиздат, 1966. – С. 781.

11. Устав профессиональных союзов СССР. Утвержден X съездом профсоюзов СССР (19–27 апреля 1949 г.). – М.: Профиздат, 1952. – 32 с.

12. Устав профессиональных союзов СССР. Утвержден XI съездом профсоюзов СССР 15 июня 1954 г. – М.: Профиздат, 1954. – 32 с.

13. Статут професійних спілок СРСР. Затверджений XII з'їздом профспілок СРСР 27 березня 1959 року. – К.: Держполітвидав України, 1959. – 47 с.

14. Статут професійних спілок СРСР. Затверджений XIII з'їздом профспілок СРСР 1 листопада 1963 року. – К.: Держполітвидав України, 1964. – 49 с.

15. О привлечении пенсионеров к активной общественной работе. Постановление ЦК КПСС. 19 апреля 1958 года // Справочник партийного работника. Вып. 2-й. – М.: Госполитиздат, 1959. – С. 546–547.

16. Докашенко В. М. Метаморфози організаційної будови радянських профспілок (середина 50-х – середина 60-х рр.) // Грані історії. Вип. 6: зб. наук. праць. – Горлівка: вид-во ПІМ, 2013. – С. 47–57.

17. Положение о республиканском, краевом и областном совете профсоюзов. Утверждено постановлением Президиума 17 августа 1957 года // Бюллетень Всесоюзного Центрального Совета профессиональных союзов (Далі: Бюллетень ВЦСПС). – 1957. – № 16. – С. 1–4.

18. О финансовой работе профсоюзов в связи с решениями VI Пленума ВЦСПС. Постановление Президиума ВЦСПС от 17 августа 1957 года // Там само. – С. 6–7.

19. Положение о правах фабричного, заводского, местного комитета профессионального союза. Указ Президиума Верховного Совета СССТ от 15 июля 1958 г. // Сборник постановлений, приказов и инструкций по финансово-хозяйственным вопросам. – М.: Госфиниздат, 1958. – № 6. – С. 16–18.

20. Положение о комиссии по пенсионным вопросам. Утверждено Президиумом ВЦСПС 5 января 1962 г. // ВЦСПС. – 1962. – № 3. – С. 20–23.

21. Положение о советах и цеховых комиссиях по социальному страхованию. Утверждено Президиумом ВЦСПС 8 февраля 1951 г. – URL: myagent.com.ua

22. Положение о страховых делегатах. Утверждено Президиума ВЦСПС 2 января 1962 г. – URL: myagent.com.ua

23. Справка по пересчету государственных пенсий; Довідка про стан прийому відвідувачів у відділах соціального забезпечення м. Києва // Центральний державний архів вищих органів влади та управління України (ЦДАВО України). – Ф. 2605. – Оп. 8. – Спр. 1351. – Арк. 26, 37.

24. Справка о работе органов социального обеспечения Черниговской области по назначению и выплате государственных пенсий // ЦДАВО України. – Ф. 2605. – Оп. 8. – Спр. 1588. – Арк. 12.

25. Телеграмма Председателя ВЦСПС В. В. Гришина Председателю Укрсовпрофа // ЦДАВО України. – Ф. 2605. – Оп. 8. – Спр. 1400. – Арк. 33.

26. О работе органов социального обеспечения Черниговской области по назначению и выплате пенсий. Постановление Президиума Украинского республиканского совета профессиональных союзов от 20 февраля 1957 г. // ЦДАВО України. – Ф. 2605. – Оп. 8. – Арк. 41–44.

27. Справка о работе органов социального обеспечения Николаевской области по назначению пенсий и обслуживанию пенсионеров от 15 августа 1959 г. // ЦДАВО України. – Ф. 2605. – Оп. 8. – Спр. 2237. – Арк. 1.

28. Положение о порядке назначения и выплаты государственных пенсий. Утверждено Постановлением Совета Министров СССР от 4 августа 1956 г. № 1044. – URL: docs.ctnd.ru

29. О расширения участия профсоюзов в решении вопросов пенсионного обеспечения рабочих и служащих. Постановление Совета Министров СССР и ВЦСПС от 2 января 1962 г., № 2. – URL: http://www.libussr.ru/doc_ussr/usr_5769.htm

30. Положение о комиссии по пенсионным вопросам. Утверждено Президиумом ВЦСПС 5 января 1962 г. // Справочник профсоюзного работника. – М.: Профиздат, 1963. – С. 314–316.

References

1. O poryadke sliyaniya Narodnogo komissariata truda s Vsesoyuznyim sovetom professionalnyih soyuzov. Postanovlenie SNK SSSR i VTSSPS ot 10 sentyabrya 1933 g. (1933), Moscow.
2. Kodeks zakoniv pro pracyu URSR (Vy`tyag). Zakonodavstvo pro pracyu. Zbirny`k najvazhly`vishy`x zakoniv, ukaziv i postanov. – Vy`d-vo polity`ch. lit-ry`, Ky`yiv – Xarkiv.
3. Sy`morot Z. K. (1967). Profspilky` i trudovi vzayemovidnosy`ny` (Kontrol`ni funkciyi profspilok pry` vstanovlenni ta pry`py`nenni trudovy`x pravovidnosy`n), Kyiv: Naukova dumka.
4. Otchetnyiy doklad TSentralnogo Komiteta Kommunisticheskoy partii Sovetskogo Soyuza HH syezdu partii. Doklad Pervogo sekretarya TSK KPSS tov. N. S. Hruscheva (1956). XX syezd Kommunisticheskoy partii Sovetskogo Soyuza. 14–25 fevralya 1956 goda. Stenograficheskii otchet. Dali: XX syezd KPSS. Stenograficheskii otchet, – Vol. 1, Moscow: Gospolitizdat, pp. 9–120.
5. Kosarev, YU. A. (1998). Sotsialnoe strahovanie v Rossii: na puti k reformam. Moskovskiy rabochiy, Moscow, 240 p. URL: sci.house
6. O Gosudarstvennyih pensiyah. Zakon Soyuza Sovetskikh Sotsialisticheskikh Respublik. 14 iyulya 1956 goda. URL: istmat.info
7. Tablitsyu skladeno na osnovi danih: Rashodyi po byudjetnomu gosudarstvennomu strahovaniyu (mln rubley) (1959), Narodnoe hozyaystvo SSSR 1958 godu. Statisticheskii ejegodnik, Gosstatizdat TSSU SSSR, Moscow, 900; Narodnoe hozyaystvo SSSR v 1959 godu. Statisticheskii ejegodnik (1960), Gosstatizdat TSSU SSSR, Moscow, 806; Narodnoe hozyaystvo SSSR v 1960 g. Statisticheskii ejegodnik (1961), Gosstatizdat TSSU SSSR, Moscow, 848; Narodnoe hozyaystvo SSSR v 1961 godu. Statisticheskii ejegodnik (1962), Gosstatizdat TSSU SSSR, Moscow, 765; Narodnoe hozyaystvo SSSR v 1965 godu Statisticheskii ejegodnik (1966), Moscow, 786.
8. Rashodyi po byudjetu gosudarstvennogo sotsialnogo strahovaniya v 1958 g. (1971), Narodnoe hozyaystvo SSSR v 1970 godu. Statisticheskii sbornik, Izd-vo TSSU SSSR, Moscow, 906.
9. Tablitsyu skladeno na osnovi danih: Rashodyi po byudjetu gosudarstvennogo sotsialnogo strahovaniya za 1958–1965 godyi, Narodnoe hozyaystvo SSSR za sootvetstvuyushchiy god., 906, 806, 848, 765, 639, 658, 772, 783.
10. Tablitsyu skladeno na osnovi danih: Srednemesyachnaya chislennost rabochih i slujaschih; Chislennost lits, poluchayuschih gosudarstvennyie pensii (1957), Narodnoe hozyaystvo SSSR v 1956 g. Statisticheskii ejegodnik, Moscow: Gosstat-

izdat, 189; Narodnoe hozyaystvo SSSR v 1961 godu, 474, 612; Narodnoe hozyaystvo SSSR v 1966 godu. Statisticheskiy ezhodnik (1966), Moscow: Gosstatizdat, 781.

11. Ustav professionalnykh soyuzov SSSR (1952), Utverjden X syezdom profsoyuzov SSSR (19–27 aprelya 1949 g.), Moscow: Profizdat.

12. Ustav professionalnykh soyuzov SSSR (1954), Utverjden XI syezdom profsoyuzov SSSR 15 iyunya 1954 g., Moscow: Profizdat.

13. Statut profesijny`x spilok SRSR (1959), Zatverdzheny`j XII z'yizdom profspilok SRSR 27 bereznja 1959 roku, Kyiv: Derzhpolitvy`dav Ukrainy`.

14. Statut profesijny`x spilok SRSR (1964). Zatverdzheny`j XIII z'yizdom profspilok SRSR 1 ly`stopada 1963 roku, Moscow: Derzhpolitvy`dav Ukrainy`.

15. O privilechenii pensionerov k aktivnoy obschestvennoy rabote. Postanovlenie TSK KPSS. 19 aprelya 1958 goda (1959), Spravochnik partiynogo rabotnika. Vyipusk 2-y, Moscow: Gospolitizdat, 546–547.

16. Dokashenko V. M. (2013). Metamorfozy` organizacijnoyi budovy` radian-s`ky`x profspilok (seredy`na 50-x – seredy`na 60-x rr.), Grani istoriyi. Vy`pusk 6: zb. nauk. pracz`, Gorlivka: vy`d-vo GIIM, 47–57.

17. Polojenie o respublikanskom, kraevom i oblastnom sovete profsoyuzov. Utverjdeno postanovleniem Prezidiuma 17 avgusta 1957 goda (1957), Byulleten Vsesoyuznogo Tsentralnogo Soveta professionalnykh soyuzov (Dali: Byulleten VTSSPS), 16, 1–4.

18. O finansovoy rabote profsoyuzov v svyazi s resheniyami VI Plenuma VTSSPS. Postanovlenie Prezidiuma VTSSPS ot 17 avgusta 1957 goda, Byulleten Vsesoyuznogo Tsentralnogo Soveta professionalnykh soyuzov (Dali: Byulleten VTSSPS), 16, 6–7.

19. Polojenie o pravah fabrichnogo, zavodskogo, mestnogo komiteta professionalnogo soyuza. Ukaz Prezidiuma Verhovnogo Soveta SSST ot 15 iyulya 1958 g. (1958), Sbornik postanovleniy, prikazov i instruktsiy po finansovo-hozyaystvennym voprosam, Moscow: Gosfinizdat, 6, 16–18.

20. Polojenie o komissii po pensionnyim voprosam. Utverjdeno Prezidiumom VTSSPS 5 yanvarya 1962 g. (1962), VTSSPS, 3, 20–23.

21. Polojenie o sovetah i tshovyih komissiyah po sotsialnomu strahovaniju. Utverjdeno Prezidiumom VTSSPS 8 fevralya 1951 g. URL: myagent.com.ua

22. Polojenie o strahovyih delegatah. Utverjdeno Prezidiuma VTSSPS 2 yanvarya 1962 g. URL: myagent.com.ua

23. Spravka po pereschetu gosudarstvennykh pensiy; Dovidka pro stan priyomu vidviduvachiv u viddilakh sotsialnogo zabezpechennya m. Kieva, Tsentralniy derjavnij arhiv vischih organiv vladi ta upravlinnya Ukraїni (TSDAVO Ukraїni), f. 2605, op. 8, spr. 1351, ark. 26, 37.

24. Spravka o rabote organov sotsialnogo obespecheniya Chernigovskoy oblasti po naznacheniyu i vyiplate gosudarstvennyih pensiy, TSDAVO Ukraïni, f. 2605, op. 8, spr. 1588, ark.12.

25. Telegramma Predsedatelya VTSSPS V. V. Grishina Predsedatelyu Ukrsovprofa, TSDAVO Ukraïni, f. 2605, op. 8, spr. 1400, ark. 33.

26. O rabote organov sotsialnogo obespecheniya Chernigovskoy oblasti po naznacheniyu i vyiplate pensiy. Postanovlenie Prezidiuma Ukrainskogo respublikanskogo soveta professionalnyih soyuzov ot 20 fevralya 1957 g., TSDAVO Ukraïni, f. 2605, op. 8, spr. 1400, ark. 41–44.

27. Spravka o rabote organov sotsialnogo obespecheniya Nikolaevskoy oblasti po naznacheniyu pensiy i obslujivaniyu pensionerov ot 15 avgusta 1959 g., TSDAVO Ukraïni, f. 2605, op. 8, spr. 2237, ark. 1.

28. Polojenie o poryadke naznacheniya i vyiplaty gosudarstvennyih pensiy. Utverjdeno Postanovleniem Soveta Ministrov SSSR ot 4 avgusta 1956 g. № 1044. URL: docs.ctnd.ru

29. O rasshireniya uchastiya profsoyuzov v reshenii voprosov pensionnogo obespecheniya rabochih i slujaschih. Postanovlenie Soveta Ministrov SSSR i VTSSPS ot 2 yanvarya 1962, 2. URL: http://www.libussr.ru/doc_ussr/usr_5769.htm

30. Polojenie o komissii po pensionnyim voprosam. Utverjdeno Prezidiumom VTSSPS 5 yanvarya 1962 g. (1963), Spravochnik profsoyuznogo rabotnika, Moscow: Profizdat, 314–316.

УДК 007:97(477.62) «1960/1970»

ВИРОБНИЧА КУЛЬТУРА ІНЖЕНЕРНО-ТЕХНІЧНИХ РОБІТНИКІВ: МАШИНОБУДІВНИКИ ДОНБАСУ У 1960–1970-х рр.

Остапчук Олена

У статті досліджується виробниче повсякдення інженерно-технічних робітників у 1960–1970-х рр. на матеріалах машинобудування Донбасу. Робота базується на аналізі архівних документів, що зберігаються у фондах ЦДАВОВ України, ЦДАГО України, Державного архіву Донецької області. Метою статті визначено розгляд та аналіз змін у виробничій культурі інженерно-технічних працівників машинобудування, які відбувалися в 1960–1970-ті рр. У цей період спостерігаються позитивні зрушення в бік професійного зростання інженерно-технічного корпусу та інтенсивне впровадження у вироб-